

ORBÁN LÁSZLÓ

A mellékszereplők lázadása
Guzmics Izidor és Pázmándi Horváth Endre
Kazinczy pannonhalmi útirajzáról*

*„Neki a történet és tapasztalás csak vászon,
 melyre azt festi s úgy, a mit s mint teremtő lelke sugalja.”*

(Guzmics Izidor)

Tom Stoppard *Rosencrantz és Guildenstern halott* című drámájában Shakespeare (egykori) mellékszereplői csodálkozva járkák végig a *Hamlet* tereit. Nem értik Hamlet drámáját, a királyi családra irányuló jelenetek mellett elsétálnak, hiszen az nem az ő történetük. Ami számukra fontos, az a többiek számára lényegtelen, még a haláluk is. De mégis egyazon világban kell létezniük a 'fő'-szereplőkkel, így történetük valójában a 'mellék'-szereplők mindenkor kidolgozatlanságának a története. Megszólaltatásuk, a rájuk is érvényes igazságok keresése lázadás a főszereplő köré felépülő jelentések uralma ellen. Épp ilyen különös és jelentőségteljes lehet, amikor egy önéletrajz, életrajz vagy útleírás mellékszereplője szólal meg a saját igazságát hangoztatva. Ahogy ezt Guzmics Izidor és Pázmándi Horváth Endre, Kazinczy Ferenc pannonhalmi útleírásának mellékszereplői tették.

Megszólalásuk azonban nem azonos térben hangzott el. Habár Guzmics éppúgy véleményt és kritikát írt Kazinczy szövegéről, mint Pázmándi Horváth Endre, ám az utóbbi számára nem lényeges az útirajz szépirodalmi szöveggént való olvashatósága. Guzmics számos megjegyzése – így a mottóban is idézett sorok a *Jegyzésekből* – mutatja, hogy a barát érzékelte a Kazinczy identitását felépítő szövegvilág megalkotottságát, és hogy ő szereplője ennek.

1831. április

Kazinczy 1831. január 31-én útra kelt és február 9 – június 12 között Pesten és Budán tartózkodott, hogy részt vegyen az alakuló Magyar Tudós Társaság ülésein és tanácskozásain. Eközben gyakori vendég volt Pécelen Szemere Pálnál, és április 7 és 16 között Pannonhalmára, majd június 12–29 között Szemere társaságában Nógrád és Gömör vármegyékbe utazott. Mindkét eseményt útirajzban dolgozta fel. Pannonhalmára 9-én érkezett meg, és 13-án hagyta el az apátságot.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA-DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja.

A pannonthalmi tartózkodás első – általunk ismert – nem Kazinczy hangján megszólaló dokumentuma Pázmándi Horváth Endre levélkéje. A pannonthalmi barát, Guzmics Izidor felhívta a monostorba a pázmándi plébánost, akinek a válasza fennmaradt:¹

„1831. apr. 10.

Guzmicshoz.

Barátom!

Örvendetes hirt izentél! — Már kezdettem nem hinni, hogy Kazinczy lássa Pannonia halmát. A' szolgálat után igyekezem hozzátok. Addig is csókolom Kazinczyntok. A' Magány is szívesen vár benneteket. Valet!

Pázmánd. Április

Horváth Endre. mk.

10én. 1831.

most érkezett hozzám a Pápoczi Prépost ő Nagysága.
(*Drezmiczer József.*)

[A címzés a túloldalon:]

Nagy-tiszteletű Guzmics Izidor Professor Urnak a Szent Hegyen.”

Ez az üzenet mindenben alátámasztja Kazinczy és Guzmics visszaemlékezését a Pázmándi Horváthtal történő találkozás időpontjára és helyszínére vonatkozóan, és talán az is érzékelhető, hogy Pázmándi Horváth örömmel készült a találkozásra.

A következő – általunk ismert – nem Kazinczy által megfogalmazott szöveg a pannonthalmi útról 1831. április 12-15-re van keltezve. Ez az első külső hangon megszólaló beszámoló az eseményekről egy Guzmics Izidor által Szemere Pálnak címzett levélfogalmazvány. A szöveg a Kazinczy-levelezés jegyzetei között Váczy János közlésében jelent meg.²

E levelet a dátum, a júniusi vásár és a folyóügyek említése szerint akkor kezdte el írni Guzmics, amikor még ott volt Kazinczy, és elutazása után fejezte be, de még az útirajz május elsejei megjelenése előtt. Gyanúra adhat okot azonban, hogy éppen a később nagy vitát kiváltó betűmetszéssel és Pázmándi Horváth látogatásával foglalkozik kiemelten. Ezért nem kizárható, hogy valójában a már megjelent útirajzra tett kritika, az ún. *Jegyzések* egyik első fogalmazványáról van szó. A *Jegyzések* szövegei ugyanis szintén Guzmicstól Szemere Pálnak címzett levélformában íródtak, és *Jegyzésekként* csak a Kazinczyhoz írt leveleiben nevezi meg e szövegeket Guzmics. Eszerint ez egy visszadátumozott levélformájú cikk lenne, amelyben a megszólaló elbeszélő időbeli és műfaji pozíciója éppannyira fiktív vagy nem fiktív, mint Kazinczy útirajza.

Külön érdekessége azonban, hogy elárulja a Kazinczy-útirajzban titkolt betűt, sőt betűket, amelyet a széphalmi vendég Guzmics, Szemere, Török Sophie és a saját nevével túlvéselt fel a pannonthalmi monostor kertjének fáira:

¹ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, Szemere-tár, 11. kötet, 152–153: Horváth Endre – Guzmics Izidornak, Pázmánd, 1831. ápr. 10. Az autográf levélüzenet szövege egy kisebb méretű lapon van, Kazinczy megjegyzései dőlttel jelölve, a lap túloldalán található a címzés.

² KazLev. 21. k. 733–734. Váczy János jegyzete a kéziratról: „eredetije a Sz. Benedek-rend pannonthalmi könyvtárában van. A levél egész terjedelmében itt következik:”. A pannonthalmi kézirat feltehetően csak fogalmazvány, emiatt, és mert a Szemere-tárban nem található meg az esetlegesen elküldött levél, bizonytalan a szöveg elküldése. (A Szemere-tárból egyébként hiányzik több olyan Guzmics-levél, amely a kéziratkatalógus adatai szerint megvolt.) A levelet Váczytól újraközölte *Busa Margit*: KAZINCZY Ferenc Pannonthalmán, összeállította *Busa Margit*, Győr, 1993. 36–37. Várható új megjelenése a Kazinczy kritikai kiadás *Utazások* kötetében.

„Mindjárt a kerti erdő szélében áll egy Ailantus, veszi kését, és egy G. betűt és kérgére csuda ügyességgel. Te mit csinálsz? kérdém. Csak várj, mond, s közel ott egy más fára B-et. – Ha én úgy tudnék, nevedet én vésném; véd magad helyettem. Megyünk, és és Sz-et, közel FK 1831-et, mindjárt mellette S-et, s a kettő között, de csak délután, ismét egy B-et, a két B titkai közzé tartozik.”

Vagyis még két B. betűvel állított emléket Kazinczy, és a sejtetésekből biztosra vehető, hogy női ismerőseinek. Mivel az ismert női névnél (Sophie) a keresztnévet jegyezte fel, így elsősorban két olyan Borbálára gondolhatunk, akikkel a közelmúltban találkozott. Így az egyik talán Szemere Pálné Csoma *Borbála* (korábban Fáy Józsefné) (1793–1858); a másik talán, akivel szintén találkozott az út előtt 1831 márciusában: gr. Ráday Gedeonné [IV.] gróf Teleki Borbála (1811–1841), gr. Teleki József lánya.

Kazinczy 1831. április 19–23-án írta meg az útirajz első, kiadott szövegét: „Pannonhalmi Útamat itt dolgoztam Apríl. 19–23ig ’s 30dikán a’ Typographus is kész vala vele, ’s tegnapelőtt az Academiának már benyújtottam.”³ Az útirajz 1831. április 30-án elkészült Pesten, és Kazinczy május 1-jén átvette az első példányokat, címe: *Kazinczy’ útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra.*

1831. május-július: Guzmics levelei Kazinczyhoz

Amikor Guzmics megkapta öreg barátja, Kazinczy útirajzának kis nyomtatványát, bizonyosan örömmel vette kézbe, de bosszankodva tette le. A május elsején feladott könyvről május 10-i levelében írt először, elég tüzesen:

„Mit mondjak? Te hő, Te igaz, de hideg is, s, talán igaztalan is vagy. [...] De mit vétett Szeder, hogy olly hidegen, mit Endre, hogy olly nem szépen, szólasz rólok? [...] – És Endre! minő arcczal fogom én neki Útadat nyujtani. Már már feledte hogy egykor bántatok egymást, s a tied lőn. [...] S most neki Utadat, a nekem olly kedvest, a neki, mihelyest olvasandja, olly kellemetlent, én nyujtsam! Szeretném, ha Endrét nem említet vala.

És belőlem mit tevé? A coelibatus heves barátja! ha tudom, hogy ez tolladra jó, majd e tárgyról bővebb leczkét adok, mellyet ha meghallál, a *heves barát* el fog maradni. [...] Tőlem, Kazinczy, sok új ideát! Ki hiszi ezt el? ki fogja valaha hinni? [...] De azt, mit azon Harczról beszélsz, Oedipusz értse; én, ki csak be vagyok e dologba avatva, beszédeden eligazulni nem tudok. Kik azok az Árpád tömjénzőji?”⁴

Kazinczy május 12-i válaszlevelében⁵ igyekezett megnyugtatni barátját, így a következő, május 15-i levelében Guzmics már némileg visszakozva írt a munkáról. Az útirajz első soraiban ezt olvasta: „’s áldásodat jövök kérni, életem’ édes barátnéja – a’ tiédet, és egygy Angyalét, ki úgy leve szép ideáljává öreg napjaimnak, mint első ifjúságomnak a’ félszázad után is Szentül-tisztelt.”

A bencés szerzetes *eposzi* invokációként értelmezte ezt a mondatot: „Millyen az a te tengeri utad! Minekelőtte hajóra ülsz, áldást kérsz, nődet, a tiszteltét, s egy Angyalét, öreg napjaid ideálját, s benépsz az örömekbe, mellyek Pannonhalmon rád

³ KazLev. 21. k. 5322. sz. Kazinczy – Kis Jánosnak, Pécel, 1831. máj. 4., 536.

⁴ KazLev. 21. k. 5325. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonhalmára, 1831. máj. 10., 543–544.

⁵ KazLev. 21. k. 5328. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Pest, 1831. máj., 12.

várnak. Vajha részesültél azokban! A hajdan kor isteni hősei indultak így Kolchiszba az arany gyapjuért, és Ilion alá Heleneért.”⁶

A nagyeposzi kellékek meglátása egy menetrendszerinti dunai hajókirándulásban ezúttal nem az iróniának, hanem a baráti olvasó túlzó udvariasságának, a levél második felében következő kritikus sorok felvezetésének vagy éppenséggel a Kazinczy által kritizált Árpádiászok iránti megértésnek a jele. Az útirajz kezdősorai (és későbbi *romántos* hangulatú sorai is) inkább az *érzékeny utazások* műfaját hivatottak megidézni. Guzmics – mint érzékeny olvasó – természetesen ezt is érzékeli, és így folytatja levelét: „Vitába elegyednek két uj ismerősök egy kényes tárgy felett. Utazónk akarva nem veszen részt, a szív egy gyengédebb érzésénél fogva, egyszersmind egy nem rég történt dologra emlékezteti a beavattakat. A barátságának egy érzékeny visszaidézése ellágyítja az olvasót, s felsohajtja: Ő nincs már!”⁷

A levél végén azonban visszatér az előző levelében is érvényesített, a kortársak számára magától értetődően jogosult olvasathoz, a valóságvonatkozásokat kereső *élet-rajzi-önéletrajzi* nyomozáshoz. Guzmics májusi leveleiben határozottan megfogalmazta a valóságot helyesen és arányosan tükröző igazság ábrázolásának igényét. Ebből az olvasói helyzetből azonban nemcsak jogot szerez számonkérni az igazságot, hanem kénytelen egyúttal sajátjának elismerni a pannonthalmiként ábrázolt tájat, épületeket, személyeket és rá kell ismernie saját magára a Guzmics Izidor nevű mellékszereplőben.

Egy negyedik lehetséges olvasat szerint Kazinczy *eléggikusan* emlékezik az ifjúságára (saját ifjú személyére, az 1800-as margit-szigeti találkozásra Ninivel), a múltban élő ideákra (szépség és jóság), és *mitizálja* (Angyal) a múltat, saját alakjaival lakosítja meg a jelenbeli tér-időt. Ahogy a gödöllői Grassalkovich-birtokon épült máriabesnyői Nagyboldogasszony Bazilika legendájáról írta Kazinczy: „Így lakosíták-meg Istenekkel hazájokat a 'Hellász' Mythographuszai, hogy az nemesedjék, hogy az nagyság' érzését végye, 's ki ne örvendjen, itt elmenvén, hogy a' szép példa nálunk is lele követőt?”⁸ A múlt és jelen átjárható, az idegen tárgyas világ és a képzelet egybeolvasható – legalább is Kazinczy emlékirásaiban. Feltehetően ennek az összefüggérendszernek a megteremtése Kazinczy egyik legnagyobb írói teljesítménye.

Ezt az önéletrajzi érdekeltsgű szépírói teljesítményt, az írói toll nagyítását, a valóság felülírását is bizonyosan érzékelté Guzmics, erre számos példát találhatunk Kazinczyhoz írt leveleiben vagy a jelen dolgozat végén közölt Szemere Pálhoz írt levelében/cikkében. Most csak a legkifejezőbb részt idézzük e levélformájú *Jegyzékekből*: „Az ürességet a leleményes phantazia tölti be. S a szépíró nem annyira nézi mit, hanem inkább miként ír. Neki a történet és tapasztalas csak vászon, mellyre azt festi s úgy, a mit s mint teremő lelke sugalja. Ez a mi barátunk mindenkorí sajátása, s az, hogy megkedvelt képei lebegvén szüntelen lelke előtt, minden mást feled, vagy gondolatlanul röpiül által rajta. Innen itt is némelly síkamlásai, gondatlanul vagy gondolatlanul tett vonásai [...]”

⁶ KazLev. 21. k. 5331. sz. Guzmics Izidor — Kazinczynak, Pannonthalma, 1831. máj. 15., 555.

⁷ Uo., 556.

⁸ *Kazinczy Ferenc*: Pestre. 1828. (a kéziratból betűhűen idézve; Kazinczy útirajzainak kritikai kiadása jelenleg szerkesztés alatt, vö. Kazinczy Ferenc utazásai 1773–1831, s. a. r. V. Busa Margit, Bp.–Miskolc, 1995. 218.)

Kazinczy leíró és bemutató prózájában (önélet- és életrajzaiban) kicsinységekben, apróságokban is szereti festeni alakjait és az árnyéklástól lesznek plasztikusak a szereplői. Ezért is lesz „heves” Guzmics és „lelke elevenségétől elhagyott” Pázmándi Horváth Endre, és ezért annyira étellel teli a hajó minden utasa: ismeretlen, névtelen hölgyeket látunk az asztalra borulva kacagni. A fenti idézet szerint Guzmics érzékelte a szöveg műként való megalkotottságát, de a gondolatmenete mégis visszatért a referencialitás igényéhez. A tapasztalati világ átfestése „gondatlan vagy gondolatlan” cselekedet, amit helyre kell igazítani. Főleg ott, ahol személyeket sért.

Az útirajz Guzmics Izidor baráti véleménye – azaz Kazinczynak címzett magánlevelei – szerint nem festette elég híven Kazinczy lelkét, és többeket megsértett, különösen Pázmándi Horváth Endrét. Emiatt beavatkozás, egy mentőírás csatolása „szükséges a te lelked nyilvánabb kimutatására, s Endre, s másoknak lenyugtatásokra”. Guzmics június 22-i Kazinczynak írt leveléből idézzük a Pázmándi Horváth Endrére vonatkozó sorokat, hiszen ez lesz a kiindulópontja egy elhúzódó vitának, és úgy látszik, ekkora már igen átgondolt véleménye volt Guzmicsnak és Pázmándi Horváthnak is: „Endre, édes Barátom, felette bántva érzi magát általad, mint eleve gondoltam. Irni készül ellened; iparkodtam lebeszélni őt, azzal biztatván, hogy én az egész dolgot szépen el fogom igazítani. Ezt tenni eltökélt szándékom, igen tisztelt barátom. Nem Téged féltlek én Endrétől; őt magát magától félttem inkább. A dolog műlasztást nem szenved. Tudva lenni akarom, még minekelőtte összejövendünk, a mit irandok. Ehez szükséges a te lelked nyilvánabb kimutatására, s Endre, s másoknak lenyugtatásokra, hozzám írt leveleiből a következőket kivonnom. [...]”

[Guzmics itt hosszan idéz Kazinczy korábbi leveleiből – O. L.]

Engedd édes Barátom e szép, e tiszta ítéletekkel, gyönyörű érzésekkel előntött helyeket leveleiből Jegyzéseimbe, melyeket Utadhoz fogok irni, fűzhetnem. Törültes, változtass, adass hozzájok, hamiket jóknak találsz. Mert azon közben, hogy a félívet megírtam, s most e lapot írom, lent voltam Szederral Endrénél. Minden eléterjesztésünk haszontalan. Ő az én szelíd eligazításommal nem elégszik meg. Már kész nála [a] Replica. Siess azért engedő vagy tiltó leveleddel, hogy tüstént küldhessem én is nyomtatás alá. Javalj, hol adjam ki? Nem volna e jó a Muzarionban? ha ugyan a Muzarion nem késik, és felveszi. Talán Szemere még ott van társaságodban; tanácskozzatok, javaljatok. – Nem tudod Te, mert számba venni alig juthatott eszedbe, mennyit mondál Endre bosszúságára mikor azt mondád, hogy lelke elevensége egészen elhagyta, és, töbnyire szólójében lakik. Ellenben én tudom, hogy ez a te gondolatlan elmondásod Endrére semmi rossz következtetést nem vonz, mint talán ő képzei, s talán vonz is, ha maga fogja magát védni. Én a dolgot úgy fogom feladni a mint van, s hiszem, jó ember nem fogja neheztelve venni.”⁹

1831. július: Kazinczy válasza Guzmicsnak

Guzmics tehát szükségesnek és halaszthatatlannak látta, hogy egy mentőírást csatoljon a pannonthalmi útirajzhoz. Ez az „eligazítás” azonos lehet a levél formájú cikkel, amely két nappal későbbi dátummal ellátva Szemere Pálnak, a Muzáron

⁹ KazLev. 21. k. 5354. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonthalma, 1831. jún. 22., 582–585.

szerkesztőjének fogalmazott: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24.¹⁰ Kazinczy és Szemere ekkor már Nógrádban és Gömörben utazott (1831. június 12–29.). A Kazinczyhoz írt levelet és a Szemerének írt cikket nem kézbesíthette a kolera-járvány miatt a posta olyan gyorsan, ahogy Guzmics szeretne volna. (Utóbbit valószínűleg el sem küldte Szemerének, erről ld. alább.) Kazinczy soron következő, július 10-i levelében¹¹ nincs szó a pannonthalmi utazásról, csak július 16-án tudott válaszolni a fentebb idézett levelére Guzmicsnak. Ekkor eltiltotta a mentőírás közzétételétől: „Én miolta haza érkezém Pestről, mely Jún. 30d. történt, ki nem léptem udvarom’ kerítésén, ’s tűröm az élet’ terheit, csak hogy okot ne adjak annak gyanítására, hogy a’ bajt oda a’ hol az nem volt, én hoztam be. Postára sem küldhetek, ’s csak tegnapelőtt vehettem azokat úgy, hogy a’ Zemplényi őr átadá az Abaujinak. [...]”

Jelentsd hív tiszteletemet Méltós. Fő-Apát Urnak, [...]. Öleld nevemben Fábiánodat, és minden társaidat, ’s mondjad nekik hogy én soha sem fogok öröm nélkül visszaemlékezni Pannonthalmán töltött napjaimra. Fáj nekem, hogy Endre engem félre érthetett. Mint hiheti ő azt, hogy az a’ szív, mely Pannonthalmán annyi örömmel nyílt meg, érezhetett volna gyűlöletes érzéseket? Nem, édes barátom, a’ szíveket vizsgáló Isten tudja, hogy én Endrét nem csak tisztelem és becsülöm, hanem szeretem is. ’S bántás e azt mondani, hogy ő magányában lakik inkább, mert Plebaniája egészségtelen és szűk? ’s az, a’ kinek terhére van testessége, a’ kinek kint csinálnak lábai, olly eleven lehet e mint volt? [...]

Megolvasám leveledet, ’s szabadon hagyom hogy leveleim kiírt cikkelyeivel tedd a’ mit akarsz; de kérlek egyszersmind, hogy a’ két utolsó cikkelyt vagy egészen hagyd-el, vagy ne említsd V–t és társait. Nékik említeni is kedvetlen volna. [...]

[...] Úgy áldjon meg engem a’ szíveket vizsgáló Isten, hogy én nem tudom érteni, mint képzelheti magát E– általam megbántva.

Várd feleletemet leveledre, addig semmit ki ne bocsáss. Nemesen fogom viselni magamat.”¹²

Guzmics egyszerre kapta meg Kazinczy július 10-i és 16-i levelét (21/5357, 5362): „Kettős leveledet, nagy tiszteletű Barátom, egymás után vettem nagy vigasztalásomra és örömemre [...]”¹³ Kazinczy július 16-i levelében felhatalmazta barátját a levélidézetek felhasználására: „szabadon hagyom hogy leveleim kiírt cikkelyeivel tedd a’ mit akarsz”, de azt is határozottan kérte tőle, hogy „semmit ki ne bocsáss”-on. Az egymásnak ellentmondó engedélyből és tiltásból Guzmics a számára kedvezőt választotta ki: „Vévén engedelmedet leveleidből a dologhoz tartozókat kivonhatnom, tüstént tisztáztam a Jegyzéseket; ma fogom az Apáttal közleni, s aztán sajtó alá küldöm. Reméllem, te bántódva nem fogod általok érezni magadat, s Endre is meg fog elégedni velek, vagy hát neki mindent hijában mond az ember.”¹⁴

¹⁰ Lelőhely: Pannonthalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1/3., 19 lap.

¹¹ KazLev. 21. k. 5357. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 10.

¹² KazLev. 21. k. 5362. sz. Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 16., 596–597.

¹³ KazLev. 21. k. 5371. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonthalma, 1831. júl. 27., 611–612. – A levél itt nem idézett soraiban említette a koleráról vett híreket, ez jelzi, hogy valóban Kazinczy fentebb említett leveleire utalt, és nem egy vagy két ismeretlen, a KazLev-ben kiadatlan levélre.

¹⁴ Uo., 612–613.

1831. június–július: a pannonhalmi útirajzra tett Jegyzések első két szövege

Guzmics július 27-i levelében a „tüstént tisztáztam a Jegyzéseket” kitétel az útirajzra tett megjegyzés keletkezésére világít rá. Vagyis Kazinczy levelének kézhezvétele előtt már volt egy fogalmazványa, majd ezután és a válaszlevél írása előtti napokban átírta a *Jegyzések* e fogalmazványát tisztázattá. Vagyis a július 27-e előtti nap vagy napok a *Jegyzések* két szövegének keletkezését behatároló időszak. A fogalmazvány ez előtt, a tisztázat ekkor készült. Ismert egy harmadik szövege is: amit elküldött végül Szemerének. Tehát a három *Jegyzések* avagy Szemere Pálnak címzett levél adatai:

1. Autográf fogalmazvány: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24. – Lelőhely: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1./3., 15a–19a. Kiadatlan.

2. Autográf tisztázat: Guzmics Izidor – Szemere Pálnak, 1831. jún. 24. – Lelőhely: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, BK 127/IV.1./3., 1a–11b. Megjelent: *Kazinczy Ferenc* Pannonhalmán, összeállította *Busa Margit*, Győr, 1993. 38–46.

3. Az elküldött autográf szöveg: Szemere-tár, 11. kötet, 246–274: *Szemere Pálhoz Guzmics Iszidór. (Jegyzések Kazinczy Ferencz Pannonhalmi Utjára)*. Boríték és mellékletek nélkül. Megjelenése: a jelen helyen (ld. alább).

A pannonhalmi könyvtárban tehát két szöveg található. A tisztázat van előre sorolva, ez formailag is elkülönül, ugyanis széles margó van hagyva a javításoknak, továbbá fejezetszámok is vannak, míg a fogalmazványban egyik sincs. A 12. lap mindkét oldala üres, 13a–14a oldalakon egy religóról szóló fogalmazás található, amely formailag (széles margó) a tisztázattal rokon.

A pannonhalmi könyvtárban őrzött két szöveg keletkezési idejének meghatározását Kazinczy július 16-i levele és Guzmics július 27-i válaszlevele határozza meg. Kazinczy ezt írta: „kérlek eggyzersmind, hogy a’ két utolsó cikkelyt vagy egészen hagyd-el, vagy ne említsd V—t és társait.”¹⁵ A fogalmazványban (1. szöveg) ez olvasható: „A megverdesettek belém akarának kapni, hogy én az Árpád hivatlan magasztalóji alatt Vörösmartyra, s Czuczorra, s most már Horvát Endrére, tettem a célzást. De el némítanom őket könnyű volt; hogy mind a hármok érdemét ismerem és vallom s hirdetem.” A tisztázatban (2. szöveg) pedig ez: „Elnémítanom őket könnyű, mert kiket ők gyanújok alá vettek, azoknak érdemeiket ismerem vallom és hirdetem.” Vagyis a neveket tartalmazó mondat elmaradt, vagyis Kazinczy 16-i levelének megfelelően törölte Guzmics. A szövegcsoport keletkezési idejének kezdetét a június 22-i Guzmics–Kazinczy levél jelöli ki: „Engedd édes Barátom e szép, e tiszta ítéletekkel, gyönyörű érzésekkel előntött helyeket leveleidből Jegyzéseimbe, mellyeket *Utadhoz fogok irni*, fűzhetnem.” (Kiem. O. L.)

Tehát a fogalmazvány 1831. június 22. és július 23. között (?) keletkezhetett, a tisztázat pedig 1831. július 23–27. között (?).¹⁶ A szövegben kelezésként megadott „Jun. 24d. 1831.” dátum nem a megírás pontos ideje. Ebben a formában a két szöveg

¹⁵ KazLev, 21/5362, Kazinczy – Guzmics Izidornak, Széphalom, 1831. júl. 16.

¹⁶ A levelek kézbesítésének és nem megírásának idejét kell figyelembe venni, és a járvány miatt erre biztosan lehet egy hetet számolni: Kazinczy egy 1831. augusztus 8-án Pesten feladott levelet 16-án vett kézhez: KazLev, 24/6194 jegyzete, 754.

egyikét sem küldhette el Guzmics Szemerének, hiszen egyik sincs befejezve. A tisztázati szövege a kézirat 11b oldal alján egy mondat közepén félbeszakad: „Ezek K. Utjára jegyzéseim. Te Édes barátom, látod, mely könnyű tanult embernek s botlani, és botlása által, minden jó akaratja mellett is, izetlenségeket támasztani. Vajha megtanulnánk egymás botlásán nem rágódni; azokat”.

Ezen az oldalon még kb. 3–4 sornyi üres hely maradt, tehát a szöveg vége nem elveszett, hanem nem készült el. A 12ab üres. A 13a–14a oldalakon azonos szövegbeosztással (nagy margóval) és írásképpel egy töredékszöveg található a religióról, amelynek kezdete: „kifejtéséből, dajkálásából a keresztény religio, mely örök igazságon, önkénytelen s határtalan szereteten, s egy rendületlen bizodalmon, egy a földtől felemelő, a halhatatlanság tiszta boldog egébe kegyesen vezető reményen épült, s az emberiség jobb természetét úgy birja, hogy zsengejít is kémélve simítsa, s édes anyai kezekkel nemesítse? [...]”¹⁷

Ez, amennyiben nem véletlenül van a jelenlegi lelőhelyén, azt jelzi, hogy Guzmics érzékenységet sértette az útirajz profán leírása a szerzetesek közös asztali imájáról, az, hogy a szerzetesek regulájit házi szokásként értékeli, a bencés közösséget pedig világi közösségekhez méri. A lelőhelyen ezután következik a fogalmazvány. Itt, 18ab oldalon „*Mentségek*.” alcím alatt több – Guzmics fentebb idézett leveleiből ismert – idézet található Kazinczy leveleiből, amely hiányzik a tisztázatból.

1831. augusztus 6. előtt: az útirajz második szövegváltozata (a kézirat)

Kazinczy Ferenc 1831-es pannonthalmi útleírása két szövegállapotban maradt fenn. Az 1831. áprilisi nyomtatvány mellett egy *Pannonthalma, Esztergom, Vác. 1831.* című szöveg is ismert. Ez két kéziratban maradt fenn: egy autográf tisztázatban az *Erdélyi levelek* egyik szövegével és a *Nógrád, Gömör, 1831.* című útirajzzal egybekötve;¹⁸ és egy cenzori másolatban egy azonosítatlan kéztől.¹⁹

A keletkezési időt egy Kazinczy-levél adja meg: „Az Erdélyi, Pannonthalmi, Nógrádi Utak egygy tonusban készek. Következik az 1801. és 1828, 29 és 31diki Pesti út.”²⁰ Kazinczy a fent említett autográf kéziratkötetre utalt. A nógrád–gömöri útirajznak ebben található meg az egyetlen ismert szövegállapota, az *Erdélyi levelek* esetében azonban sok (16) változat ismert. Az erdélyi útleírás átdolgozásainak számos oka lehetett, de legjobban a barátok és az érintett személyek elvárásainak ösztönző ereje dokumentálható.²¹ A pannonthalmi útleírás megjelenése után alig néhány hónapot élt már csak Kazinczy, de így is jelentős visszajelzéseket kapott. Feltehető, hogy elsősorban e visszajelzések hatására dolgozta át a már kiadott szövegét, az útirajzok tervezett újabb kiadásának egységes tónusa csak járulékos nyeresége lehet e változtatásnak.

¹⁷ Busa Margit szövegkiadásában e két különböző szöveghez tartozó igen távoli, és nyelvtanilag sem egyeztetett félmondatot egygy olvasztva közölte. Kiadása egyébként is számos durva hibát tartalmaz.

¹⁸ MTAKK M. Irod. Lev. 4r. 52/II. 176–213.

¹⁹ OSZK Quart. Hung. 1237, 2–25 (a *Nógrád, Gömör, 1831.*-gyel egybekötve). A *Pannonthalma, Esztergom, Vác. 1831.* című szöveg e másolatból jelent meg Toldy Ferenc 1839-es kiadásában.

²⁰ KazLev. 21. k. 5374. sz. Kazinczy – Szemere Pálnak, [Széphalom], 1831. aug. 6., 615.

²¹ Lásd Szabó Ágnes bevezető tanulmányát a kritikai kiadásban: *Kazinczy Ferenc művei, Erdélyi Levelek*. S. a. r. Szabó Ágnes. Debrecen, 2013.

A pannonthalmi út két kidolgozása, a *Kazinczy' útja Pannonthalmára, Esztergomba, Vácra és a Pannonthalma, Esztergom, Vác. 1831.* szövege között a legszembevetőbb különbség az, hogy a második változatból hiányzik az irodalmi vitát, az ún. Conversations Lexicon-i pórt bemutató részlet. Ez tehát Kazinczy változtatása, és nem a szöveget elsőként kiadó Toldy Ferenc vagy Bajza József beavatkozása.²²

Kazinczy kijavította többek között a téves Astricus (kiadásban) nevet a helyes Adalbertre (kéziratban). Erre az esztergomi hercegprímás Rudnay Sándor már májusban, az útirajz kézhezvételekor felhívta a figyelmét: „Nem ok nélkül sajnálom, hogy ittlétébe Tábla Biró Úr engem barátságos látogatásával nem szerencsételtetett, melly alkalommal némelly tévedéseknek, p. o. a' 44^{ik} lap, hogy Szent István Astrictól, nem pedig a' mint közönségessen tudva vagyon Szent Adalberttől kereszteltetett meg, elejét vehettük volna.”²³ (Kazinczy változtatásairól ld. még alább.)

1831. augusztus 5.: Guzmics elküldött levele Szemere Pálhoz, azaz a pannonthalmi útra tett kiadásra szánt Jegyzései

Ez az autográf Guzmics-kézirat a Szemere-tárban található meg, így a lelőhely alapján bizonyos, hogy ezt valóban elküldte Szemere Pálnak. A június-júliusi fogalmazvány és tisztázat után az augusztus 5-i keltezés a leírás (letisztázás és/vagy megírás kezdetének) valószínűsége ideje lehet, a kézbesítés ideje azonban bizonytalan, a kolera miatt feltehetően késett a posta.

Guzmics ezen mentőírása kiadatlan maradt. Váczy János szerint: „Guzmicsnak ez a védelme nem jelent meg, a Muzarion V. kötete késett, s közben Kazinczy meghalt s egyéb gondoskodást tett szükségessé a hű barát szeretete: gondoskodni az özvegyről s árváiról.”²⁴ A kortárs nyilvánosság éppen ezért, a hű barátok tapintata és szeretete miatt, bizonyára kéziratban sem ismerte meg. (A szöveget ld. a jelen dolgozat végén.)

1831 után: Pázmándi Horváth Endre és Döbrentei Gábor

Guzmics mentőírása a kortárs nyilvánosság előtt rejtve maradt, Guzmics hű barátának bizonyult, és Kazinczy árváiról, özvegyéről és irodalmi hagyatékáról példamutatóan gondoskodott.

Barátja, Pázmándi Horváth Endre „replicá”-ja azonban elkészült és meg is jelent, de már Kazinczy halála után: 1832-ben *Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-d. lapjára* címen a Sas nevű folyóiratban.²⁵ Ennek története ismert, a levelek formájában írt választ Váczy János a KazLev. 21. k. 5354. sz. levelének jegyzetében részletesen ismertette egy Guzmics-levél jegyzetében. Eszerint Pázmándi először lemondott volna a replikáról a kolera és Kazinczy halála miatt:

²² *Kazinczy Ferenc'* eredeti munkái, Második kötet, Utazásai [Utazások]. S. a. r. Bajza József, Schedel (Toldi) Ferenc. Buda, 1839.

²³ KazLev. 23. k. 5932. sz. Rudnay Sándor – Kazinczynak, Esztergom, 1831. máj. 24. A névtévesztésről Rumynak is írt Kazinczy: KazLev. 21. k. 5380. sz. Kazinczy – Rummy Károly Györgynek, Széphalom, 1831. aug. 8., 631.

²⁴ Váczy János jegyzete: KazLev. 21. k. 5354. sz. levél jegyzete, 743.

²⁵ Részben újra kiadta Busa Margit: *Kazinczy Ferenc* Pannonthalmán. Összeállította Busa Margit. Győr, 1993, 48–50. A kéziratos szövegváltozatát megtalálta és a nyomtatott szövegváltozattal együtt kiadta: *Dajkó Pál*: „midőn majd esztendő múlva a betűk hasításaiba macska méz fakad”: Egy lábjegyzet megtisztítása. Klasszikus–magyar–irodalom–történet (tanulmányok). Szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely. Szeged, 2003, 75–107.

„Az 1832. évben azonban Thaisz András örömet kiadta a Horváth Endre és Pátfalvi Márk között ez ügyben folyt levelezést a *Sas* X. köt. 3–10. 11. lapjain, a honnan Toldy kiadatlan *Glottomachusok* kötetébe is átvette.

Pátfalvi Márk [álnév?] Égvárról 1831. máj. 15-dikén írt levelében ezeket írja Horváth Endrének: »Beteges állapotodat régen tudtam és sajnáltalak, de most még nagyobb aggodalomba ejtett, a mit Kazinczy *Útjában* felőled olvasék, hogy *lelked eleven-sége is egészen elhagyott.*«

Erre Horváth E. máj. 19-dikén így válaszol: »Kazinczy leírta útját? Még nem látam. S egészségemről úgy szól benne, hogy te, becsült barátom, azon töprenkedel? [...] [...] megnyughatol testem ép volta iránt. Meg, gondolnám, lelkem eleven-ségére nézve is. Látszhatik az ember néha s némely előtt kedve-vesztettnek, ámbár lelke belől eleven s vidám. Külömben is szarkaugrándozásokat, tudod, tenni nem szoktam, s az útját leszelezett látogató előtt se tettem. Az az ő sajátja. [...]«.

Máj. 25-diki levelében Pátfalvi ezeket írja: »Hálá, hogy tested ép, s lelked, a mint látom, régi erejében. Kazinczy hát csak megint repkedett, facsaroskodott. Már a többi is, a mit felőled írt, gyanús előttem. [...] Sajnálom hogy az öreg Kazinczy ily gyermek meggondolatlanságokat írka *Útjába*. Vagy mintha egyenesen ártólag dolgoznék ellened. Látd, nevezted volna el azt az odvas vén almafádat Ferenczfájának, akkor össze-meg-összedícsért volna. A hiú öregnek itt a bibéje. Lám némely mást hogy magasztal tömjéneiért!«

Június 3-dikán írt válaszában Horváth E. sorról-sorra czáfolja mind azt, a mit Kazinczy *Pannonthalmi útjában* önmagáról olvasott. A csekélyebb kifogásokat mellőzve, a fontosabbak íme: »Hogy inkább a magányban, – írja Horváth E. – mint a faluban lakom, ez derék rágalmazás, mert soha oly keveset szőlőházamban nem laktam, mint ez idén, ámbár ez is mit ártana? mivel magányom is plébániámban vagyon. Megengedte a mélt. püspök is ott tartózkodnom, kinek ezt az engedelmet adni vagy megtagadni hatalmában áll.

»Mint van lelkem eleven-sége, Kazinczy ellenére is már megírtam. Dévajságra, úgy mint ő, nem lobbanok ki... de hallgatok az ő idomatlan dévajsággal, mert pirítók és nem az én ínyem szerint valók. Én megtartom férfias characteremet.

»Igaz hogy a mélt. főapát kérdezte: kapott-e Kazinczy neve tőlem fát? de én nem valék *kénytelen megvallani*, s így nem kénytelenségből — mert nem tudom, micsoda kénytelenséget gyaníthat itt a NAGY KAZINCZY, hanem csak megvallottam, hogy az most eszembe nem jut; a mint úgy is van. [...]

»Úgy van, a mint írod, kedves barátom; itt vagyon Kazinczy panaszának csomója: másnak nevét termő élő fa viselje itt, az övét ne. Holott a kifagyott helyébe Ferenczfá viríthatott volna. E miatt kelle fekete vérnek bugyborékolni.

»Mondd meg most, hogy lehessen a nem valóságokat író Ferencz Kazinczynak hinni Erdélyi Leveleiben, midőn a factumokat a maga felcsicsomázása kedvéért elforgatni nem pirúl. Effélék miatt ki ne kételkedjék az utazókban?»²⁶

²⁶ Váczy János jegyzete: KazLev. 21. k. 5354. sz. lvel jegyzete, 742–743.

Pázmándi Horváth válaszelei Kazinczy halála után kerültek nyilvánosságra, amikor már Kazinczyt a nekrológok érinthetetlené tették. A Felső Magyar-országi Minerva július-augusztus-szeptemberi számában két írás is magasztalta az elhunytat: *Kazinczy Ferencz' Emléke és néhány character-vonása* cím alatt Guzmics Izidor és egy S. F. monogrammú személy, azaz Toldy/Schedel Ferenc írása jelent meg.²⁷ Utóbbiében olvasható: „*Kazinczy* alacsony, 's e' mellett karcsú termetű, és olly hajlékony testű volt, hogy őt külsejéből az ismeretlen külföldinek tartotta. Fiatalabb korában hoszszas arczát a' néhány legnemesebb vonás, 's a' fejjel komolyan vegyült pirosság ékíté. [...] Megváltozott *Kazinczy* természetesen öregebb korában képére nézve, noha nem épen egészen; *testi eleveisége azonban, és lelkének ereje megváltozni nem tudott.* [...] Ön munkáiról egész tartózkodással és futtában szóllott: másokéit ellenben; ha szépet látott benne, dicsérni szerette. A' gyengébb írókat nem ocsárlotta; sőt böcsmérlesek is restelte hallani.”²⁸

Pázmándi Horváth szövegei e megváltozott környezetben védhetetlenek lettek. Guzmics korábbi félelmeit („Nem Téged féltlek én Endrétől; őt magát magától félttem inkább”) Toldy valóra is váltotta Pázmándi Horváthról írva: „Ez időben, 1831. aprílban látta őt Kazinczy Ferencz utolszor Pannonhalmán és pázmándi magányában, s 'Útjá'-ban ezt írta róla: 'Lelke eleveisége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajásra, vagy csak erővel.' E sor, Döbrentei sugallásai által balúl értelmezve, idézte elő Horvát Endre azon leveleit, melyeket amaz 'Pátfalvi Márk' álnév alá rejtőzve, a magáéival e cím alatt: 'Felvilágosítás Kazinczy Útjának 25-d. lapjára a 'Sas' X. kötetében, 1832. júniusban, s így Kazinczy halála után, közzé tett, s melyek a sertett hiuság legaljasabb fegyvereivel, rágalom- és gúnynyal sértvén a szent öreg emlékezetét, mind a két írók örökre beszennyeztek.”²⁹

Czifra Mariann helyzetértékelése szerint Toldy teljes mértékben átveszi és hitelesíti Kazinczy kijelentéseit, amellyel Guzmics előtt védte útírajzatát: „Horváth Endre életével kapcsolatban tehát Toldy fontosnak vélte elmondani, hogy Kazinczy minden kínos körülmény és félreértés ellenére barátjának érezte őt, és ezt az elköteleződést példával is alátámasztotta. Ennek következményeként a kettejük között történt méltatlan csetepatéban Kazinczy megdicsőült, Horváth Endre ugyanekkor az utókor tiszteletétől mentes örök feledésnek került átadásra: »S valóban, ezóta minden jobb érzésű visszavonult az egykor ünnepezt nyelvművésztől, ki már most ritkábban is járt fel az akadémiai gyűlésekre, s nem becsúlve, nem szeretve múlt ki, mart. 7. 1839.«”³⁰

Nehezen cáfolható azonban, hogy Kazinczy mégiscsak megvetően írt Pázmándi Horváthról a pannonhalmi út első kidolgozásában. Ennek legvalószínűbb oka egy sajnálatos félreértés volt: „Téti Takács József Győr Várm. Fő-Notáriusa (†) –

²⁷ Kazinczy Ferencz' Emléke és néhány character-vonása; Kazinczy Ferencz' Emléke [alcím], Kazinczynak néhány character-vonásai [alcím]. Felső Magyar-országi Minerva, 1831/3. 485–493, 494–496. – A második szöveg szerzőjeként Toldyt megnevezi: *Váczy János*, KazLev. 21. k. 751.

²⁸ Uott, 494, 495. [Kiem.: O. L.]

²⁹ *Toldy Ferenc*: A magyar költészet kézikönyve a mohácsi vésztől a jelenkorig, vagyis az utóbbi negyedfél század kitünőbb költői életrajzokban és jellemző mutatóványokban, I–V. k. Bp., 1876. IV, 34.

³⁰ *Czifra Mariann*: Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgal-mában. Bp., 2013. 193.

Horváth Endre akkor téti, most Pázmándi Plebánus – és Verseghi Ferencz szoros barátok, 's nagy hívei az Ypsilonismusnak, sok titkos játékot játszodgattak ellenem. – Takács a' Tudom. Gyűjt. Redactorának Fejér Györgynek egy Értekezést küldbe a' Recenziókról, melyet ez 1818. Júniusban ki is ada. Hogy tévedjek meg annak Írójában, azt Verseghy írta le, és Verseghy adta be Fejérnek; Fejér pedig láttatá a' Manuscriptumot Szent-Miklóssy Aloyzzal, nyilván azért, hogy ez majd tudatni fogja velem hogy a' Verseghy' kezére rá ismert, 's én Verseghyt fogom bántani, 's ezeknek lesz mit nevetniük. De ki nem ismeri a' citatumok' özönében áradozni szerető Takácsot? és az ő stílusát ki ismerhette volna Verseghyének? – Csak azt kell még megjegyzennem, hogy Horvát Endre (úgy beszélé maga Szemerének) csak mostohájáról kapta a' Horvát nevet; nagyatyját 's talán még atyját is Füredinek hítták. A' név és a' Verseghire játszó Vida nem áll ok nélkül az Értekezés alatt, 's nekem e' hárommal volt bajom.”³¹

A recenziókról c. szöveget³² ugyanis Kisfaludy Sándor írta Füredi Vida álnéven.

Nem mellékes, hogy Toldy szerint a „szent öreg”-et Pázmándi Horváth nem egyedül, hanem Döbrentei Gáborral együtt „rágalmazta”. Toldy véleménye sikeres irodalomtörténeti pályát futott be, Horváth Jánoson át Busa Margitig elfogadták Döbrentei társszerző voltát.³³ Dajkó Pál azonban Döbrentei nem-szerzősége mellett érvelt 2003-as tanulmányában: „Pátfalvi és Döbrentei azonosítása teljesen megalapozatlan, bizonyítatlan”, szerinte „valójában Toldy Ferenc alaptalan vádja kapott irodalomtörténeti hitelesítést”.³⁴ E tanulmány érvei azonban – véleményem szerint – nem perdöntőek.

Hiszen igaz, hogy Méry Etel szerint a „*Felvilágosítás nem egyéb, mint a Guzmics által említett replica*”, amit Pázmándi Horváth írt,³⁵ de a „replica” szó feltehetően nem Pázmándi Horváth és Pátfalvi levélváltásának műfajára utalt, hanem inkább csak arra, hogy Pázmándi válaszolni fog.³⁶ (Mind a pannonthalmi utazás, mind Guzmics válasza levélformát idézve készült.) Másrészt Toldy határozott, egy konkrét szövegre vonatkozó állításával szemben gyenge érv az az „irodalomtörténeti közhely, hogy ő és Döbrentei kifejezetten ellenséges viszonyban voltak [...]”.³⁷ Rádásul Toldy és Bajza József hiteltelenítésére tévesen állítja a tanulmány, hogy az 1839-es kiadásból ők hagyták ki a pannonthalmi útirajzból (*Pannonthalma, Esztergom, Vác. 1831.*) az őket támadó részeket; ezt a fentebb bemutatott kézirat cáfolja, vagyis ezt maga Kazinczy hagyta ki. Tény viszont, hogy Toldy Döbrenteit és Pázmándi Horváthot sértő emlékezése

³¹ Kazinczy autográf feljegyzése: MTAKK K 633/V, 52a. *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái (I–XIV. Bp., 1891–1914) szerint Pázmándi Horváthot 1829-ben helyezték Pázmándra, tehát e feljegyzés 1829-es vagy ez utáni.

³² Tudományos Gyűjtemény, 1818/6. 21–22.

³³ „Döbrentei a következő évben, 1832-ben, a *Sas* c. folyóiratban álnév alatt kiadta ez ügyben váltott levelezésüket, s ekkor, Kazinczy halála után, az abban, kivált a Pátfalvi Márk névvel álcázott Döbrentei leveleiben foglalt éles és bántó kifejezések már valóságos halottgyalázás színében tűntek fel.” (*Horváth János*: Kisfaludy Károly és íróbarátai. Bp., 1955. 143.) „Döbrentei Gábor, Pátfalvi Márk álnév alatt” (*Busa* i. m. 17.).

³⁴ *Dajkó* i. m. 80., 84.

³⁵ *Méry Etel*: Pázmándi Horvát Endre élet- és jellemrajza: Születése százados évfordulati ünnepélyének alkalmára. Győr, 1879. 142. (Kiem. az eredetiben; idézi: *Dajkó* i. m. 81.)

³⁶ Ld. a fentebb idézett levelet: *KazLev.* 21. k. 5354. sz. Guzmics Izidor – Kazinczynak, Pannonthalma, 1831. jún. 22.

³⁷ *Dajkó* i. m. 82.

éppúgy (kegyelet)sértő, mint a Pázmándi Horvát-szöveg. De mindez a szerzősége vonatkozó állítások igazságtartalmát nem érinti.

Toldy állításával szemben a Döbrentei–Pázmándi Horváth levelezést is idézte Dajkó: „[t]egyek a mit jónak látok, irád, a Pátfalvi Márk és köztted levő levelekkel” – írta Döbrentei, és ez valóban azt jelzi, hogy Döbrentei nem azonos Pátfalvival. De ezután Döbrentei 6 pontban felsorolta a változtatásait: „[t]eljes bizalommal ime azokkal ezt tevém:”, azaz címet adott, mottót cserélt, hosszan idézett Kazinczytól, bővített, példákat hozott, törölt, elhagyott és rövidített.³⁸

Dajkó közölte Pázmándi Horváth válaszában mindkét ismert szövegét: az általa az Országos Széchényi Könyvtárban megtalált kéziratot, amely feltehetően az eredeti szövegállapotot tükrözi és a Sas című folyóiratban megjelentet, amely már átment Döbrentei kezén. Ezért többé-kevésbé nyomomonkövethetők Döbrentei változtatásai. Az összevetés alapján inkább amellet érvelnék, hogy Toldy és Dajkó állítása egymást kiegészítve igaz, márcsak a 'szerző' és 'szerkesztő' kifejezések alatt értett hatáskörök időbeli változékonysága okán is.³⁹ Döbrentei beavatkozásának mértékére jellemző, hogy fenti levelének az a szerény megjegyzése, hogy: „[a] hol kelle bővítettem, s példákat hoztam belé” legalább egy oldal terjedelmű beszúrást jelentett a szövegbe, akárcsak a hosszabb Kazinczy-idézetek beillesztése.⁴⁰

Ugyancsak jelentősegteljesek az apróbb változtatások, amelyek feltehetően szintén Döbrenteire való tekintettel, vagy éppen Döbrentei által kerültek be a szövegébe. A kéziratban még „Döbrenteivel magával történt, kit te ismersz”, a kiadásban már „Döbrenteivel történt, kit te nem ismersz” áll.⁴¹ A kéziratban hiányzik, a kiadásban már megtalálható két *Erdély Levelekre* vonatkozó bekezdés.⁴² Ha ez utóbbiak valóban Döbrenteikhez köthető szöveghelyek, akkor magyarázatot kaphatunk a Kazinczy (és az útírajz mint műfaj) hitelességét általánosan megkérdőjelező mondatokra is: „Mondd meg most, hogy lehessen a' nem valóságokat író Ferencz Kazinczynak hinni erdélyi leveleiben, midőn a' factumokat a' maga felcsicsomázása kedvéért elforgatni nem pirul. E' félek miatt ki ne kételkedjék az utazókban?”⁴³

Döbrentei és Kazinczy viszonyának megromlása az 1816-os erdélyi utazáshoz köthető ugyanis. Ekkor Döbrentei barátként fogadta és kísérté Erdélyben Kazinczyt, többek között a nagyszebeni Bruckenthal-féle képtárba. Kazinczy 1818-ban közzétett

³⁸ Uo. 86–87. A levelet eredetileg *Jancsó Elemér* adta ki: Döbrentei Gábor levelei Buczy Emilhez és Horvát Endréhez: Második közlemény. ItK. 1943/2. 146–147.

³⁹ MTAKK Tört. 2r 21, Kazinczy Ferencz műveinek, nevezetesen levelezésének kiadására vonatkozó Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz gyűjtése című csomó 22. lapja, Kazinczy Gábor tervezett, de meg nem jelent Glottomachus-kötet korrektúrájának egy lapja (347–348. oldal), amely egy részlet a Pázmándi Horvát–Pátfalvy Márk levelezéséből. Ezen a nyomtatott lapon ceruzával több bejegyzés is van (Kazinczy Gábortól?) arról, hogy mely változtatásokat tette Pázmándi és melyeket Döbrentei. Eszerint is Döbrentei legalább szerkesztőként beavatkozott a szövegbe.

⁴⁰ Ld. *Dajkó* szövegközlésének a 103., illetve 98–99. oldalait, amelyek egyébként Pátfalvi név alatt szerepelnek.

⁴¹ Uo. 95., 100.

⁴² Uo. 100, 102 (a hiány helyei: 95., 96).

⁴³ Ez tehát a kiadott szövegváltozat: uo. 100. A kéziratban eredetileg: „Lásd Barátom, hogy higgyünk a' meszsze földön utazóknak, ha honn illy rövid utat tett ember ennyi költeményt akar nyakunkra kötni, noha tudgya, hogy ezren is általlátták a' hamis fogásokat. Aztán fog-e Körösi előttünk hitelt érdemelni, ha életben, és szerencsésen haza jó is?” (Uo. 95.)

egy részletet a Tudományos Gyűjteményben a készülő *Erdélyi Leveleiből*, amelyben beszámolt arról, hogy Döbrentei két festményt nem ismert fel: „D. egy vásznan tollas állatokat láta meg, ’s csudálá a’ festő’ ügyességét ’s elfáradhatatlan gondjait a’ tollakon. Tudni akará a’ Mívész’ nevét. [...] Elfelejtve magamat, megszólalék, [...] én a’ darabot Hondekoeterének nézem. [...] Barátim’ álmélkodásokat nevelte az, hogy midőn egy más érthetetlen darabot néztek, ’s D. ismét tudni akará a’ Mívész’ nevét, én azt Breugelnek [!] mondtam.”⁴⁴ Ezt sértőnek találta Döbrentei: „a mint gróf Gyulay Lajos, Döbrentei tanítványa, ennek »Kiadatlan Naplójegyzései« közt megemlíti, mélyen neheztelt és panaszosan duzzogott a kicsinyítő bemutatás miatt. Ettől az időtől fogva aztán előbb simán, később ingerültebben kikelt Kazinczy ellen.”⁴⁵

Epilógus

Kazinczy hitelességét e vita nagyban kétségessé tette. Ezért kell megjegyezni, hogy Pázmándi Horváth egyetlen egy ponton sem cáfolta Kazinczy tényközléseit, ’csupán’ a tények értelmezését, Kazinczy túlzásait és „festéseit” kifogásolta, és vélt vagy valós szándékait nehezményezte. A dolgozat elején idézett, Guzmicshoz írt 1831. április 10-i levélkéjéről azt állítottuk, hogy ez az üzenet mindenben alátámasztja Kazinczy és Guzmics visszaemlékezését a Pázmándi Horváthtal történő találkozás *időpontjára* és *helyszínére* vonatkozóan. Ezt igazolja a plébános szövege is, miszerint „nekem Guzmics czédulájában csak az volt tudtomra adva, hogy K. a’ sz. hegyen vagyon és semmi több.” Ám Kazinczynak a ’tények’-hez toldott ártó szándékát Pázmándi Horváth is csak hozzátoldani tudta: „Azt mondja Kazinczy, engem a’ fő apát ebédre hivatott, *kétség kívül* az ő kedvéért.”⁴⁶ Vagyis éppúgy a túlzás és „festés” eszközével élt, mint a kritizált szöveg. Pázmándi Horváth vitairata még Guzmics állításait is felülírja egy helyen, és érdekes módon Kazinczy szövegét hitelesíti. Guzmics szövegeiben a „fabérmálás”-nak egy Kazinczyétól merőben eltérő elbeszélésével találkozhatunk (ld. alább), míg Pázmándi Horváth a pannonthalmi útleírással egyezően nyilatkozik erről is.⁴⁷

Kazinczy e vitákról azonban semmit nem tudhatott, sem Guzmics *Jegyzései*, sem Pázmándi Horváth szövege nem kerülhetett a kezébe. Egyedül Guzmics baráti levelei figyelmeztették a pannonthalmiak neheztelésére. Kazinczy nagyságát és „lelke elevenségét” bizonyítja, hogy élete utolsó heteiben úgy dolgozta újra a pannonthalmi útirajzát, hogy a sértődést kiváltó részeket következetesen átírta.

Néhány példa arra, ahogy Guzmics leveleinek hatására az áprilisi kiadás megfogalmazásait átformálta Kazinczy az augusztusi kézirat megírásakor:

– „**Lelke**’ elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajtságra, vagy csak erővel. Társaimnak nehéznek tetszett gyalog menni vissza a’ hegyre, ’s két szekeret kértek ki, mellyen felmehessünk, ’s Endre is feljött.” = Kiadás.

⁴⁴ Kazinczy Ferenc: Az Erdélyi Szászok. Gubernátor Bárá Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecájára, Kép-Gyűjteménye. (Kazinczynak Erdélyi Leveleiből.), Tudományos Gyűjtemény, 1818/8. 109–110.

⁴⁵ Széchy Károly: Kazinczy és Döbrentei (Régi pör új megvilágításban). Erdélyi Múzeum Egylet, 1889, 524. (Ld. még az Erdélyi Levelek kritikai kiadásának jegyzetét: Kazinczy Ferenc: Erdélyi Levelek. S. a. r. Szabó Ágnes. Debrecen, 2013. 670–671.)

⁴⁶ Pázmándi Horváth: Felvilágosítás... = *Dajkó* 99. (Kiem. O. L.)

⁴⁷ Guzmicsnál Kazinczynak hirtelen támadt ez az ötlete a monostorban, Pázmándinál és Kazinczynál egyaránt az apát rákérdezése indítja el a történetet (*Dajkó* i. m. 100).

- „Sokat szenved lábaira, ’s baját neveli **testessége**. Ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.” = Kézirat; a „lelke” helyett a „testét” írja le.
- „**kénytelen** vala megvallani” = Kiadás.
- „megvallá” = Kézirat.
- „ő is **heves barátja a’ Coelibátusnak**.” = Kiadás.
- „Guzmics sok holmit fejtegete, így **a’ Coelibátus’ cikkelyét** is” = Kézirat.
- „eggy **Kanádai-nyáréra az Endréét**” = Kézirat; sem a kiadásban, sem Guzmics szövegeiben, sem Pázmándi Horváth válaszában nincs említés arról, hogy Kazinczy Pázmándi Horváth neve kezdőbetűjét is felvéste volna – feltehetően ez az engesztelő emlék csak Kazinczy szövegében létezett és létezik.

**Guzmics Izidor elküldött levele Szemere Pálhoz,
azaz a pannonhalmi útra tett kiadásra szánt *Jegyzései***

A szöveg betűhű közlése

Aug. 5. 1831.

Szemere Pálhoz Guzmics Iszidor.

(Jegyzések Kazinczy Ferencz Pannonhalmi Utjára)

1.

Kazinczy, a mi tisztelt, szeretett barátunk, mint magad jól tudod, tisztelt Férfiu, leirta Utját, melyet e f. esztendő April hónapában ide Pannonhalomra Pestről Gőzhajón tett. A leírás nagyobb része festés, itt ott kellemes árnyékokkal bevonva; előntve különféle színekkel, melyekben szerzője mindég olly igen gazdag, és soha nem fősvény; előntve az Utazónak hő érzelmeivel, most dévajabb, de soha nem pajkos, majd komolyabb, de soha nem feszes, vonásival.

Te, ki barátságodat köztte s közöttem jó vagy megosztani, szívesen veszed ezen Út felől jegyzéseimet, melyeket tennem nem egy ok indít: mert ha vannak, kik az Út leírásában gyönyörködve múlatnak, vannak, kik némelly helyein fenakadnak, botránkoznak és bosszankodnak is. S valljuk meg, nem egészen ok nélkül, miként ezt jegyzéseimből látni fogod. Bizonyosan Te is, maga Kazinczy is javalni fogjátok jegyzéseimet: Te, mert én teszem, s Kazinczyról teszem én; Ő, mert emberszerető lévén, s nem makacs engedni ott, hol nem lelke indulatából, mint inkább nem vétkes gondatlanságból ira le olly dolgokat, melyek olly férfiúra vetnek árnyékot, kit ő maga is szeret, maga is tisztel; s ugy szeret⁴⁸ tisztának látszani, hogy más ne lássék nem annak.

2.

Hogy Februariusban Pesten együtt valánk, megújítá Kazinczy egy már három esztendős ígérétét, hogy Pannon halmot, hol még soha nem volt, meglátogatja. „Úgy végzénk – írja utób Pestről – Szemere és én, hogy a Husvétet Pannon halmán fogjuk tölteni, s ezt jelentem neked, édes barátom, nehogy azt rettegéd, hogy várasodat most is megcsalom.” Csak hamar ezután írta, hogy Te vele jöhetni nem fogsz. Már kezdék félni, maga is elmarad. A legfeszültebb várakozásban valék Nagyszombaton April 2dikán. Urunk

⁴⁸ szeret <...>

feltámadása esti ünnepe végével, Szeder és én, aggódva beszélünk róla, ha jön, vagy nem jön? s íme egyik Irásunk lép be hozzánk, Kazinczynak Martz 29dikén irt levelével. Levele jött, kiálték, már bizonyos, nem jön. – Szomorún de mohón törém meg a pecsétet, s csak azt keresém benne, jön e később, vagy marad. –

Még minden levele kedves volt Kazinczynak, ezt az egyet szerettem volna nem látni, annál kevesbbé, mert Szeder, szokása szerint, kezde már velem ellenkedni. De még is, nem egészen törle el az ígéretet, csak tovább hagyta remélnem, s én reméltem.

„A mult kedden – írja – a mi Szemerénkkal elhagyám Pestet, és ide (Péczelre) jöttem ki hogy dolgozhassam; de a szándék szándék maradt, nem káromra, hanem hasznomra és örömemre. Pali szüntelen talál valamit, a mi nekem kedves hallani vagy látni. – A fekete héten nem volt ülés. Husvét keddjén lesz, s én Szeredán indulok hozzád.”

Ezen utolsó tudósítása szerint cselekedett. Jövetelének nem én egyedül nézék örömmel elébe; egy sem volt köztünk, ki ne érdekeltetné; egy sem, ki Hazája e nagy Litterátorát látni ne ohajtaná. Horvát Endre meghagyta nekem, a mit önként teendő valék, hogy érkezését jelentsem neki. Több ízben küldé Káplánját meglátni, nem érkezett e el a várva várt vendég.

3.

Ebédnél ülénk már, April 9dikén, hogy egy elkésett társam jelenté Kazinczy megérkezését. Futottam elébe. A vendégpalota folyosóján jött késérőjével, mikor az ebédlőből kiléptem, s öllekezésünk, nem a grádicson, mint ő írja, hanem épen a konyha előtt a folyosón történt. – Egyenesen a Fő Apáthoz ragadtam őt, ki nem különben forrón ohajtá meglátni a hozzám irt leveleiből s munkáiból ismertet,⁴⁹ s most már ebédnél ült vendégeivel, kik Huszár Tisztek valának, s közöttök a mindnyájunktól igen kedvelt Fő Hadnagy Dunkovics Úr, ki ekkor évé itt búcsúzó ebédét, át levén téve Ferdinand Huszár⁵⁰ regementéből⁵¹ a Szekeresekhez, hol már ezelőtt jeles szolgálatot tőn.

Engedj itt egykét jegyzést tennem Utja elbeszélésének azon részéről, melly érkezését illeti.

Mosolygva olvasám a 22dik lapon, hogy „Prof. Maar Úr⁵² egy majorjokban (Kismegyér a neve) megpihenteté lovait.” A major csak fertály óra Győrtől. Nem lópihentetés – mentsen Isten ilyen széllel béledt⁵³ lovaktól! – volt tehát a megállapodás oka, hanem, hogy a vendég tekintené meg ezen helyet, melly az 1809diki franczia háborúban jeles szolgálatot tőn a miéinknek nem különben mint az ellenségnek. Sok derék osztriai nemzeti vitéz rekeszté ebben a magházban dicső elszánással életét az ellenség nem csekély kárával; és sokan feküsznek annak környékén illacrymabiles! – Itt adá sok magyar nemes Vitéz bajnok ügyességének, bátor elszánásának gyönyörű példáját. Itt halt el dicső halállal Nemes Festetics János, a Somogyi felkelt nemes sereg Kapitánya; ki utób a holtak közül kikeresetvén itt Pannonthalmon a Szerzetnek Boldog Asszonyról nevezett templom alatti sirboltjába, Novák Chrysosztom Fő Apát megáldásával, tétetett le, nemes nemzetiségének jelenlétében, s az itt feküdt⁵⁴ nemes sereg katonai ünneplésével. – Én ezen esztendőben Győ-

⁴⁹ leveleiből ismertet, [Javítás a lapszélén.]

⁵⁰ téve Huszár [Javítás a lapszélén.]

⁵¹ regementből [Javítás a szó felett.]

⁵² „<A major> Úr [Javítás a törlés felett.]

⁵³ [Sic!]

⁵⁴ fekvő [Átírás; az utolsó betű beszúrás.]

rött tanítám a Grammatikának egyik osztályát. A deákságnak megoszlásával, kiállván előbb a Győri ostromot, Szerzetem anyakeblébe vonám magamat, s a temetésen jelen voltam. Még csak próbálgatám a magyar versellést; most ez alkalommal eme darabos sírverset írást, melyet, úgy mint van, veled itt közlök először:

Nagy Bajnok! nemes és bátor védője Hazádnak,
Festetits eltiúntél, s föld üregebe menél.
Hérosi nagy szíved, s, ellenségünknek halála,
Job karod ellankadt, nem hevül az, nem öl ez.
Hamvaidd itt e mély s feledékeny üregbe nyugosznak,
Lelked amott, vélem, a magas égbe ragyog
Nagy neved itt köztünk forog és él édes Hazánkban,
Életet így kettőt egynek helyébe nyerél.

A sírvers már 22 esztendeje hogy kész, csak kő kívántatik.

Az új építéshez, különösen a könyvtárhoz, minden kő Sósoktról szállítatott hozzánk; a toronyhoz részint innen, részint Esztergam mellékéről a Hercz. Primás Cardinalis Ó Emi-nentziájának bányájából. A Könyvtár Építője pedig Engel volt, míg élhetett; Pack Ur csak a tornyat kezdte.

4.

Haggy most a mi barátunkról szólanom úgy, miként mi tekintünk őt köztünk.

Érkezte napjának délestét a Monostor belseje átnézésében, beszélgetésben tölték. Későbbet lemenénk kertünkbe, s fel a már említett Boldog Asszony templom halmára, melly között s a Monostor halma között áll a három Keresztű Kalvaria halma, s e három teszi a hármassalmot (sacer Pannoniae Tricollis). A mi barátunk minden hirtelen szeret átfutni; mindent hirtelen veszen észre; mindentől érdekelve van; mindentől érdekelve mindenhez szól, érzékenyen inkább mint komolyan ítélve. –

Én még az nap leizenék⁵⁵ Endréhez, hogy az ohajtott vendég csak ugyan elérkezett. Ő más nap, Vasárnapon, ebédre jött fel Káplánjával, s az nap velünk maradt, lekésérven bennünk⁵⁶ magányába, s ismét feljövén velünk. Még egyszer feljött szomszédjával Péri Pléb. és Al-Esperest Szvretics⁵⁷ Urral s ennek Káplánjával, kik a nevezetes férfiút látni vágytak; de csak est felé, mikor mi, Kazinczyval Szeder és én, a Kertben folytattuk mindjárt ebéd után kezdett beszédünket Kazinczy életének azon szakaszáról, melly őt egészen nekünk adá, s melly nélkül az a mi most, nem fogott lenni, legalább nem abban az alakban és mértékben, az én ítéletem szerint.

Meg kell vallanom, s örömmel vallom meg, hogy ez a mi tisztelt barátunk tellyes nyíltsággal társalkodék velünk. Ő mindég tanul és mindég tanít, a nélkül hogy leczkésztet-ne vagy leczkészne. Könnyebb, gyönyörködtetőbb, időszöktetőbb társalkodót én nem ismer-ek. Emlékezek kedves emlékezetű Vitkovicsunk mondására, Ki nem különben itt lévén, Endre magányában dalra melegedt. Kazinczyra jött elé szó, s én mondtam: Ha itt volna Ő! Vitkovits felelé, ha ő köztünk volna felednénk az éneket. S úgy van. Kazinczy társaságá-ban szeretne az ember egésze fül lenni. – A reggeli időt itt is mint otthon dolgozva tölté, dolgozva a délutánt is, de játszva: rajzolt, kertészkedett, barátkozott.

⁵⁵ leizénék [Az ékezet más tintával törölve.]

⁵⁶ [Sic!]

⁵⁷ Szvret/. /cs [Átírás.]

Mindnyájan csudálták a koros férfiúnak, az élete pályáján folyvást munkálónak, sok bajjal küszködőnek,⁵⁸ sokat tűrőnek, lelke derűtségét, teste könnyedségét, ki mint 20-30 esztendő fiatal ember szokelle inkább mint lépék fel alá a gradicsokon, hegyen s völgyen. – Tizenegy óra után jutta egyik napon eszébe hirtelen lemenni a kertbe. Kést vőn tőlem, s futánk, inkább mint menénk csak ketten. Fél óra alatt a kert völgyében metszé a betűket, mellyekről emlékezik.

De szavának könnyed folyama, beszédének tisztasága, rövidsége; könnyű s elmés fordulásai; majd komoly s erkölcsi érzéssel, majd kicsapó dévajssággal elegyített elbeszélései, mellyek tanúi egyszersmind homálytalan, nem hanyatlott emlékezetének, voltak különösen azok, mik kinek kinek magokra vonák figyelmét, s nevelék aránta tiszteletét. Örömet hagyttuk az annyi nyájasságu, annyi kellemű, annyi kellemű, s kegyű beszélőt magát beszélni; s félénk folyamát megakasztani, s tűretlenül vevénk, haki ezt tevé, kivált hosszabb intermezzoival. – Egy ritka tulajdona az életét folyvást tanulásban, írásban töltött koros férfiúnak; ritka példa, hogy ugyanazonegy ember írásának szépségeiben találja beszéd közben is magát. S Kazinczy ilyen.

5.

De a mi barátunk inkább meg volt lepve a még nem látott tárgyak különféleségöktől, s úgy látszik Utjában inkább szíve érzelmeit, mint hallásból s látásból gyűjtött ismereteit követte. A ki hamar s érzelve fog mindent fel, tapasztalásai ritkán tökéletesek, s menttek tévedéstől. Az ürességet a leleményes phantasia tölti be. S a szépíró nem annyira nézi mit, hanem inkább miként ír. Neki a történet és tapasztalás csak vászon, mellyre azt festi s úgy, a mit s mint teremő lelke sugalja. Ez a mi barátunk mindenkorai sajátsága, s az, hogy megkedvelt képei lebegvén szüntelen lelke előtt, minden mást feled, vagy gondolatlanul röpiül által rajta. Innen itt is némelly síkamlásai, gondatlanul vagy gondatlanul tett vonásai, mellyeket aránta is, mások aránt is tartozó tiszteletből kötelességemnek tartom megigazítani.

Mínekelőtte ezt tegyem, annak, a mit most mondék, igazultságára, magát beszéltetem Kazinczyt, ki imígy ír egyik levelében hozzám:

„Azt hiszi Szemere, hogy ezek a leveleim még jobbak, mint az Erdélyből irattak. Magam azt hiszem, hogy az én tollam minden érdeme a meleg ömledezés; s hol szólhatnék én melegebben, mint midőn Pannonthalma felől fogok ezentúl mindég szólani?” – Melly melegen van ez a vallás maga is irva! ha azt a *mindég*-et szorosán veszed, azt kell hinned, hogy ez a te barátod már ezentúl az egész világot feledi, s feje szíve egyedül Pannonthalmi ideákkal s képekkel vagyon tele.

Utóbb, előre megírván nekem az Utjában igen jól alkalmaztatott eme mondását: „Melly nem boldog a ki mindég bölc!” így folytatja:

„Ezen hét utolsó szavam légyen paizsom mindég, mikor a bölcsek némelly örömeimen fenakadnak.” – Mindjárt ezután Vinczéről, neki utitársul jutott társamról így szól:

„Vinczénél nekem nem adhatatok kedvesb vezetőt. Szeretem azt a tiszta fejű tiszta lelkű férfit, s vigasztalhatatlan volnék, ha ő engem felejtethne. Melly szép órát ada ő nekem az által, hogy a Misericordiánusokhoz elvezetett. Sirtam örömemben látván a szerencsétlenség fíjait, kiket a nevelés *emberekké* tevé. Más vendég ezeket érzékenyen s örömmel nézte volna, de én megtanultam, hogy az a legnagyobb jótétel, ha valaki nekünk

⁵⁸ küzködőnek, [Emendálva.]

örömet ad.” – „Higyj nekem, édes barátom, az életnek az a legjobb pillantása, midőn bajainkat elverhetjük nevetéssel. – De nem – még van egy szebb, egy jobb öröm: az, midőn tiszteletre méltó férfiakat vagy asszonyokat a legszentebb érzések közt látunk magunk előtt.”

Egy későbbi levelében, mellyel küldé Utjának első ívét, a te ítéletedet közli e szavakkal: „Szemere úgy hiszi, hogy lelkem és tollam sajátságait talán semmi egyéb dolgozásom nem láttatja inkább, s äsztheticai fejtegetésekre ereszkedett; péld. hogy itt tavaszi derengéssel és borongással tűnik fel minden, mint maga a tavasz derengő és borongó napjaiban tett út; hogy itt komolyság s dévaj szesz; búslakodás és öröm, hűség szent ragaszkodás; neheztelés és harag, lágság és tűz, gyűlölség és szerelem, örök cserében változtatják egymást, mint az a tündér táj, mellyen utam ment. Azt mondja, hogy Sternei humour ömlött el minden lapomon, mint leveleimen, mellyet ő és te, s Kis, és a lelkes, tudományai által tiszteletes Horvát István, és némely mások örömmel fogadtok, míg gondolatlanságimon és gondatlanságimon mások, azok a bölcsek! azok a józanok! még botránkoznak is.” Utána veti: „Kimondom bátran, s nem rettegven hogy szavam játéknak fog vétetni, hogy én Szemerének ezt a magasztalását nem is értettem. Ha írásom érdemlené javalástokat, azt mondanám, hogy az benneteket azért érdekel, mert barátotokat, jó és nem jó oldalain tekintve, lepel nélkül látjátok. Annak mutatja magát a micsoda, s nem igyekszik jobbnak látszani. Nekem elevenség jutott és meleg szív, s bennem eggyüveöntve áll a 72 esztendő öreg és a 27 esztendő ifju. Jól esik e ez,⁵⁹ nem kérde; engem ez a mindig ifju lélek boldogít, s ti szerettek értte, s az nekem elég.”

6.

Örömmel írák le, édes barátom, e sorokat; szépek azok, s a mi barátunkat tökéletesen kharakterizálják. Nekem pedig az általírás visszaidézte azon érzelmeket, mellyekkel Kazinczy leveleit mindig olvasom. De ezek nem eleve feltett céljai az általírásnak, nem is keresett, ezek önként jött kedvtöltések. Az idézés egyetlen célja, innen értetni Kazinczy eséseit, s egy öröm, megengesztelni aránta azokat, kik Utja némely helyei által magokat bántva érzik.

Olvastad, s lehetetlen hogy fenakadás nélkül olvashatád, miket a 25d. lapon Horvát Endrénről ír, hogy: „Ő szőlőházában lakik inkább, mint ben a faluban, mert plébánusi lakja egészségtelen és szűk. Lelke elevensége egészen elhagyta; ritkán lobban dévajságra, vagy csak erővel.”

„Az Apát tudni akará,⁶⁰ ha Endre adá e az én nevemet is valamely fájának, a mit tenni szokott, midőn Író látogatja meg; s kénytelen vala megvallani hogy az most eszébe nem jutta, ámbár ott szó vala arról, hogy egy elbérmált fája a mult télen kifagyott. Guzmics úgy akará hogy menjünk le a Pázmándi magányba még egyszer, hogy a mit Endre elmúlászta, helyre hozathassék, de én azt ohajtám inkább, hogy a' Monostor kertje tartsa fen ittlétem emlékezetét.” Itt a síkamlásokon kívűl olyak mondatnak, mellyek elmaradhattak, s ismét mellyeknek elmaradniok kellett volna.

Hogy Endre mostani falusi lakása szűk és egészségtelen, igaz; azért készül az eféle czélokra mindig bőkezű Prépost és Fő Director Dresmitzer József Úr Ő Nagysága, ki itt Patrónus, a házat ujra építtetni. De azért Endre folyvást s állhatatosan a helységben lakik,

⁵⁹ esik ez, [Beszúrás a lap szélén.]

⁶⁰ Apát akará, [Beszúrás a lap szélén.]

bátor minden aggodalom nélkül magányában lakhatnék azért is, mert segédet tart; azért is, mert szőlője gyalogulva⁶¹ is csak félóra járásnyira esik a helységtől. Kazinczyt egy elbeszéléstünk döntheté tévedésbe: a mult télen, éppen Döbrentei nálunk létekor, Endre rosszabbul érzé magát. Javalánk neki, hogy egy ideig magányába vonatkoznék.⁶² Három napot tölte ott, és szemlátomást javult. Azolta ismét csak a helységben lakik, magányát egyedül délutáni órákban látogatja; a mit bizonyosan mások is tesznek, kiknek szőlőjük olly közel esik lakásokhoz. És ez az a környüállás, melyet Kazinczynak el kell vala hallgatnia, habár a dolog úgy volna is, mert Endrének ez kárára lehetne azok előtt, kik a most felhozott környülményeket nem tudják, de azt igen, hogy a' Plébánost az Egyházi Törvények népe között az anyahelységben kötelezik állhatatos lakásra. De ki kívánhatja, hogy Kazinczy most az egyházi Törvényről emlékezzék? s ha emlékezett volna is, hogy az őt ennek leírásától elrezzentse, tudván, hogy itt a szőlők is tömve vannak lakókkal, kiknek a Plébános nem különben lelki pásztorok? Azonban az emberek szeretnek nyelveskedni, s ezzel pótolni, a mi hijával vannak; de Kazinczy nem illyeneknek írta Utját.

Kazinczynak, mint 72 esztendőś tapasztalt férfiúnak kelle tudnia, mely nem jól esik bajlódó embernek hallani vagy olvasni maga felől, hogy lelki elevenségétől egészen elhagyatott; illyent mondani szembe az orvosok is szorgalmatosan óvják magokat. S Kazinczy ezt az egész magyar világnak elmondá? Pedig Ő Endrét szomorítani, bizonyos vagyok benne, nem akará, nem akarhatá.

„Fáj nekem, így ír utolsó Jul. 16diki levelében, minekutána értette tőlem Endre neheztelését – „Fáj nekem, hogy Endre engem félre érthetett. Mint hiheti ő azt, hogy az a szív, mely Pannonthalmán annyi örömmel nyílt meg, érezhetett volna gyűlöletes érzéseket? Nem, édes barátom, a szíveket vizsgáló Isten tudja, hogy én Endrét nem csak tisztetem és becsülöm, hanem szeretem is. S bántás e azt mondani, hogy ő magányában lakik inkább, mert plébániája egészségtelen és szűk? s az a kinek terhére van testessége, a kinek kint csinálnak lábai, olly eleven lehet e mint volt?”

S itt a megütkezés köve: ha Kazinczy Utjában ez lett volna csak: *nem olly eleven, mint volt*; Endre semmi bántást sem fogott gyanítani; de ez: *lelkének elevensége egészen elhagyta*, valamint felette nagyítva mondatik, úgy nem lehet nem bántó is. Hogy Endre nem az, a ki volt mintegy 12 esztendővel ez előtt, mikor⁶³ őt Kazinczy előszer látta Téten; vagy csak hárommal is, hogy⁶⁴ Pesten látá, Endre maga is tudja és vallja. Két esztendeje, hogy lábaival bajlódik, s a fájdalom első esztendőben felette megkinzá; de azolta annyira javult, hogy minden nagyobb alkalmatlanság nélkül jár-kél, s teszi hivatalos dolgait. Lelkét pedig a test nyavalyája éppen nem gyengíté: Árpád utolsó könyveit a legnagyobb fájdalomnak közepettők dolgozta, s éppen nyavalyájának köszönjük, hogy Árpád már készen van kezeink között; egészséges állapotában lassúbb fogott dolgozása lenni. Ugyan azon állapotjában szerzé Csesznek várát Aurórához, és a négyes Áldozatot Urániához. És Kazinczynak Csesznek vára kedves darabja.

De hát mi vezérelhette Kazinczy tollát azon kemény kifejezésre? Endre bajának első telében – ama gonosz 1829dikiben – mindeneknek ítéletök szerint csak igen is veszedelmes állapotban volt. Aggódásomat élete miatt közlém Kazinczyval. Ő azolta Endrét csak

⁶¹ [Sic!]

⁶² von<ná magát.> [Javítás a törlés felett.]

⁶³ esztendővel mikor [Beszúrás a sor felett.]

⁶⁴ is, <ezelőtt> hogy

futólag és dolgok között látá Pesten, és most itt Pannonhalmon s a magányban, mely alkalommal Endre nem legnagyobb elevenséget mutatott, kedve mintha zavarva lett volna, úgy látszott; miért? én⁶⁵ nem kérdelem, tudván, hogy az eféleségnek maga sem tudja sokszor okát a szenvedő. De én egyenesen megvallom, szeretem ezt az esetet, mint Endrének szíves barátja: ő azolta vidámabb, tűzesebb; gyakrabban látogatja Győrt és szomszédait; s neki a kijárás és társalkodás legjobb orvosság.

A faelbérnálást Endre csak egyszer tette, mikor 1822ben Döbrentei Gábort előszer látánk, s előszer itt a hegyen s ott a magányban. Ez a fa az 1829diki szertelen hidege miatt néhány ágától megfosztatott, de ki, mint Kazinczy írja, nem fagyott; áll az, és most is hozza gyümölcsét Urának.

Endrének egy valaki azt is írta, hogy Kazinczy Árpád felrágatói között Endrét is értette. De Endre ennek hitelt nem adott, mert Kazinczy itt létében nyilván vallá, hogy Árpádot még nem olvasta. – Kazinczy tudtomra már másodszor jár így kimondott csipős ítéletével. Különös! mások egész könyveket irnak ide oda csapozó szűrő epigrammákból és mesékből, és senki sem kérdezi, ki ellen vannak löve a nyilak, mert minden tudja, az epigrammista, a meseíró általan üldik⁶⁶ a vétkeket, s kémélik a vétkeket. Miért kell épen Kazinczy általános feddő írásában találgatni, bizonyos személyre tett célzást keresni? Ha a feddő nem akarja tudatni a feddettet, miért akarjam én tudni? s miért magamra érteni, kivált ha magamat a feddésen felül tudom lenni. Vegye magára az, a ki érzi reá érdemét, mert ugyan csak ő ellene, és a hozzá⁶⁷ hasonlók ellen volt téve a vágás, s fordítsa hasznára. Endre jól tudja, hogy ő azt nem érdemlé, s Kazinczytól, ki Zircz Emlékét olly igen becsülte, épen nem.

Kazinczy hallván a találgatóknak ide oda csapásaikat, ezt írja nekem: „Elnémítanom őket könnyű, mert kiketők gyanújuk alá vettek, azoknak érdemeiket ismerem, vallom s hirdetem. Nem ellensége az a religionnak, ki a fanaticust veri; s midőn én az Árpád éneklőjít említvén mindent verem a ki Árpádot a maga sírjából felrágatja, látni hogy ezek számára nem számlálom azokat kiket tisztelek. A ki a hivatlan magasztalókat bántja, nem bántja a hivatalosokat. Klopstock csendes vérrel nézte, midőn a Hermann nyavalyás magasztalóit verték a németek.” – „Én senkire nem czéloztam, s általjában szólok azokról, a kik nem érzenek magokban erő, és még is firkálgatják hexameterüket.” Némű just én is tulajdoníthatnék itt magamnak: mert Árpádot én is szólítottam egyszer, az 1823diki Aurórában, még pedig egyenesen sírjából, s ismét sírjába ballagtattam vissza; de én e jussal örömet nem élek, mert Kazinczyntak bizonyosan bántanám vele.

Én megolvastván a még egyedül nekem küldött példányt, láttam a kedvetlenségnek érdekelt helyeit, s érzékenyen tudatám Kazinczyval aggalmaimat. Ezen levelemet olvasád te is, édes Palim, mint hozzám irt igen becses leved mutatja. Kazinczy eként felelt:

„Vádolsz, édes barátom, hogy Sz. felől *hidegen*, E. felől *olly nem szépen* szólottam. – Meglepe vádod, mert én ugyan sem az egyiket sem a másikat nem tudtam, s nem tudom, hogy tettem volna. Olly sokak felől szólván, s meleg szívvel mindenről, nem csuda, ha mindeneket külön nem magasztalhattam. Hogy Sz.t magáért is éretted is szívesen szeretem, s szívesen tisztelem, azt ő maga is tudja.” – „Az pedig a mit E. felől irsz terhelőleg, olly portéka, a mivel én magamat nem szeretném vádolhatni. Becsületes ember

⁶⁵ *mi* [Átírás.]

⁶⁶ [Sic!]

⁶⁷ és hozzá [Beszúrás a lap szélén.]

nem emlékezik a mult kedvetlenségekről, midőn azt bizonyítja egész viseletével, hogy azokat felejtí. Legyünk igazak karakterünkben, s minden jól lesz; mutassuk nyugalmas hidegséggel hogy ezt vagy amazt nem szeretjük, ha nem szerethetjük.” – „Horvát Endrét én tiszta szivemből szeretem, becsülöm, tisztetem. Izlésem és az övé nem mindég egygyeznek, de az ízlés, a gondolkozás e az a mérték, mellyel s a t?”

Kimondhatatlanul fájna nekem, édes Barátom, ha ezek, miket itt leirtam, Kazinczy-nak bántók, Endrének ki nem elégtőlók lennének. Én mind a két férfit szeretem, tisztetem, s mind a kettőnek barátsága kedves kincs előttem; nem szeretném egyiket a másik miatt elveszteni. Endre meggyőződhetik ezekből, hogy Kazinczyban nincs aránta rossz-szívűség; s mi van ezen kívül mit egymásnak meg nem bocsáthatnánk? Kazinczy pedig érteni fogja, mennyire szükségesek voltak részemről az eligazítások.

7.

Minekutána elkezdtem jegyzéseimet tenni Kazinczy Utjára; jóllehet a célra eleget tettem eddig magamnak, a tárgy kiegészítése kívánja még is, hogy végig tegyem azokat.

„Sokan – így szól a 29d. lapon, – az István arczában papot találnak inkább mint királyt, s ez nem hiba.” Nem annyira papot, mint vagy egy régi, Diogeneshez hasonló philosophust, vagy egy mai tisztességes képű, alázatossággal, buzgósággal telyes lelkű koldust. Szóval: öreglik a Szerzet megerősítő Diplómáját fiatal korában (1001ben) adta királyt. Ha ez hogyan nem hiba, én nem tudom.

„Klieber azon nemben is mert valamit, mellyben magát nem gyakorlá; egy Minerva a plafondon neki dicsőséget nem csinál, sat.” Minerva telyes testű⁶⁸ s festésű, úgy hogy könnyen *punguis Minervának* mondhatnók; de Klieber a távolságot tekinté, s nem minden kövér *punguis Minerva* is egyszersmind, s a sovány, azért mert sovány, nem bizonyos, hogy Jupiter agyából ugrott ki. Az sem bizonyos még, ha a *Stuck* le fog e vétetni; Minerva miatt bizonyosan nem. – Saul is prophéták között találtatik egyszer; így nálunk a tudósok között Hunyadi János, Mátyásnak, ki a koronások között első ragyog a tudományos égen, nemzője. Zrínyi Miklós is, a Szigetvári hős nem magáért áll ott, mint inkább az őt megéneklő unokájáért, kinek Eposzát Kazinczynk uj kiadással tisztelé meg.

A 33d. lapon nem botlás, csak egy kis gyengeség van abban, hogy az étel előtti s utáni imádság Kazinczyt meglepé, s csak nem megzavará a mi barátunkat. S tüstént mentségül így szól: „De rendtartásai minden háznak, minden corporationnak vannak, s azon a bölcs, hanemha váratlanul látja, fel nem akad.” – Nem édes barátom, nem csak fel nem akad, de épül is azon a keresztény bölcs. Hajdan köz szokása volt ez az egész kereszténységnek, s még gyermek koromban nem egy tisztességes háznál tapasztaltam. Jó érzékenynek lenni Isten adományi aránt, s kezéből mindent hálával vennünk. Lehet ugyan ezt minden szó nélkül is tenni; de a szó szív és lélek tolmácsa, s a kettő természetesen szól ott hol érez, vajha ott ne, hol nem érez! Hányszor szolgál nyelvünk egymás aránti hálakodásra, magasztalásra? Csak a minden jónak adója aránt legyen az kötve? Ha a templomokban összesereglett minden nemű, rangú, felekezetű kereszténység botránkoztatás nélkül ereszti meg nyelvét az Úr dicsősége zengésére, a monostorok templomok, a religio és tudomány templomi rendeltetésöknél⁶⁹ fogva.

⁶⁸ [...] [Átírás.]

⁶⁹ templomi <ök> rendeltetésöknél

Abban a nyomorú régi szurdékban, az Esztergami Bazilika mellett nem az Architectus maga, hanem bátyja lakik⁷⁰ csak.

A 44dik lapon egy historiai botlás történt: „Amott Vajk, keresztbe vetett karjaival, lehajtja fejét a medence felett, Asztricus erővel eltölt öreg, oltári igen gazdag öltözetében, infulás fővel, önti fejére a vizet.” Ez Adalbert Püspök, nem Asztricus⁷¹ volt, kit amaz szentelt fel Apátnak.⁷² Hasonló botlása ez a mi barátunknak egy másikhoz, melyet a F. M. O. Minervának egyik kötetében követett el, azt állítván, hogy a Sz. Istvántól a Pannonhalmi Apátságának adott Diploma eredeti nyelve görög volt. A Veszprémi Apácának adottról kell vala, s akará mondani.

Te tudod, édes Szemerém, s Kazinczy még inkább tudja, mennyire tisztetem én őt, s az ő barátságát szeretem, becsülöm, de nem kevésbbé szeretem s tisztetem a világosságot és igazságot. Ő ezért engem, bizonyosan tudom, nem csak el nem vet, sőt inkább fog szeretni.

Engedj még valamit magamról is mondani. Egyki megbotráncozott abban, hogy Kazinczy engem a Coelibatus heves védelmezőjének hirdetett; még pedig egy nemvárt, nem sejtett, s alig gondolható consequentiával élván: hát társai és mások nem baráti a Coelibatusnak! Valóban ez annyi, mintha ezt mondta volna: G. nagy tisztelője K.nak; tehát te, édes Barátom, és mások, nem tisztelitek őt. Megvallom, én Kazinczynak ezen rólam tett állításában sem dicséretet sem kisebbitést nem találtam, s nem találok. Mint katolikus és szerzetes pap pirulás nélkül védelmezhetem azt az intézetet, melynek magam is alá adtam magamat, s ha teszem, vele igen nagy érdemet nem teszek. De nem emlékezem, hogy Kazinczy előtt azt védelmeztem volna, *hevesen* bizonyosan nem, mert *hevesen* vele semmiről sem szóltam, e tárgyról pedig még soha senkivel sem tüzeskedtem, s tüzeskedni nem fogok. Ismereteselek előttem a mellette és ellene vívó okok; jó és nem jó oldalai; de én szeretem itt a személyt és a hivatalt megkülönböztetni, és egészen Pál apostollal tartok: „*Akarom, legyetek valamennyen mint én; de kinek kinek meg van saját ajándéka Istentől. A⁷³ nőteleneknek pedig és özvegyeknek mondom: jó nekik úgy maradniok, mint én; ha nem tartózkodhatnak, nősszenek; jobb nőszni mint égni sat.*” S nem lévén, ugyan azon Apostol szerint, reá isteni parancsolat, alapja egyedül azon meggyőződésen áll, hogy az egyházi hivatalnak teljesítését könnyíti, s fogatosabbá teszi, mert jól mondja ismét azon Apostol: „A ki feleség nélkül van,⁷⁴ arról gondoskodik, mia⁷⁵ az Úr, miként tessék Istennek.”

Kazinczy tollából tehát a *heves* épen abból a nagyítani szeretésből ugrott ki, melyből az, a mi nyomban következik: „Én tőle (Guzmicstól) olly sok új és nagy ideát kaptam, hogy felejtém magaméit, s érzettem, hogy a kinek nem studiuma a felvett tárgy, legbölcsebben bánik, ha azzal, a kinek az stúdiuma, nem ellenkezik, hanem attól a jót eltanulja.” Kazinczy Guzmicstól *sok új és nagy* ideát kapott! már illyen valamit ki higgyen? én ugyan azt hiszem magam felől, hogy, ha az önszeretet legmagasb fellegvárában⁷⁶ lakoznék is lelkem, még sem tudnám ezt csak magamban is hinni pirulás nélkül. De az tökéletesen igaz,

⁷⁰ hanem <testvére> lakik [Javítás a törlés felett.]

⁷¹ Püspök, <nem> Astricus [Törlés és átírás.]

⁷² szentelt fel <Pannonhalmi első> Apátnak. [Ez a mondat a lap alján található, utána a lap alsó sarkára feljegyezve, majd törölve: <[...] Fuxhoffer Monasteriologia pag. 34.>]

⁷³ a [Atírás.]

⁷⁴ feleség<gel> van, [Törlés és sorvégi beszúrás.]

⁷⁵ [Sic!]

⁷⁶ fellegvárában [A kimaradt betű sor felett pótolva.]

és soknak jó lecke, hogy a kinek mi nem studiuma, legbölcsebben cselekszik, ha azzal a kinek az studiuma, nem ellenkezik; vagy hát előbb tegye studiumává.

Kazinczynak köszönnünk kell, hogy a haragból támadt s mind nagyobb s nagyobb indulatossággal folytatott tollcsatába szólott. Ha valakit, őt fogják hallgatni mind a két fél emberei. Én a kritikai lapokban sok igazat nagy erővel mondva találtam; s csak azt ohajtottam, hogy bár szelídebb lélek, s toll nem olly igen kemény, uralkodnék bennök. De a lappangásnak ellensége vagyok, szilaj mérészségre ragadja az az író, s az olvasókban különféle gyanút támaszt. Az igazságszeretet⁷⁷ csak emberszeretettel épít, e nélkül pusztít; s kiben a kettő együtt van, annak nincs oka lappangnia. Neked nem kell mondanom, édes Barátom, hogy a G. betűvel jegyzett Recensio nem enyém, előtted ismeretesb tollam, s ennek vezére, lelkem, sem hogy hasonló vadságot tulajdoníts nekem.

Rekesztem levelemet egy szép lélek szép mondásával: „Én Kazinczyra haragudni nem tudnék, bár mit tenne is.” –

Guzmics Izidor (1786–1839)
BARABÁS MIKLÓS alkotása (1836)

⁷⁷ igazságszeretet<e>